

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**ДИНАМІКА МОВНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ
МЕШКАНЦІВ ДОНЕЧЧИНИ**

Бойко Марії Іванівни

спеціальність *035 Філологія*

освітня програма *035.01.01 Українська мова і література*

Науковий керівник
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
Вінтонів Михайло Олексійович

Київ – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ I БІЛІНГВІЗМ ДОНЕЧЧИНИ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ.....	6
1.1 Білінгвізм як результат міжмовних контактів	6
1.2 Історія формування мовного середовища Донецьчини	10
Висновки до Розділу I.....	14
РОЗДІЛ II КЛЮЧОВА РОЛЬ ОСВІТИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНИ	15
2.1 Проблема двомовності у вищих навчальних закладах Центральної та Східної України.....	15
2.2 Мовні перспективи в освітній системі.....	22
Висновки до розділу II.....	26
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30
ДОДАТКИ.....	34

ВСТУП

Актуальність дослідження. У наш час в Україні надзвичайно важливим постає вивчення і розв'язання проблем, пов'язаних з українсько-російським білінгвізмом. Адже мовне питання є не лише лінгвістичним, а також і соціальним, політичним, культурним. Масова двомовність, деформація мовної ситуації можуть бути передумовою втрати суспільної консолідації, небезпечних процесів асиміляції як мовної, так і національної. Саме тому дослідження мовної ситуації в Україні та окремих її регіонах, з'ясування чинників впливу на формування мовної поведінки особистості в умовах білінгвізму є важливим і актуальним напрямом сучасної української соціолінгвістики, що має стати науковим підґрунтям у розв'язанні мовних проблем України.

Непослідовна і недостатньо науково обґрунтована державна мовно-культурна політика, а згодом і фактична відмова від реальних кроків із забезпечення повноцінного функціонування державної мови спричинили нестабільність сучасної мовної ситуації в країні. Надзвичайно важливе значення для подолання наслідків русифікації й перспективи майбутньої зміни мовно-культурної ситуації на користь української мови мала виважена державна політика в системі освіти. Зміни в мовній поведінці молоді засвідчують і соціологи.

Одним із найголовніших понять, через яке визначаються особливості мовної політики певної країни, є мовна ситуація. Мовну ситуацію формують суспільно-політичні та лінгвістичні чинники, дослідження яких має давати повне уявлення про мовно-комунікативний простір певної території. Ключовим фактором формування мовного середовища саме для українського суспільства є співіснування і конкуренція української мови з російською.

Саме тому особливої уваги потребує вивчення мовної поведінки молоді, специфіки функціонування двох мов в молодіжному середовищі, оскільки молодь визначатиме мовну ситуацію у майбутньому.

Унаслідок реформування освітньої сфери абсолютна більшість представників молодшого покоління, зокрема й ті, хто виховуваний у

російськомовному середовищі, оволоділи українською мовою, що змінило на позитивне й ставлення до неї [32, 4-8].

Незважаючи на позитивну кількісну динаміку функціонування української мови в освітній сфері, якісні показники, зокрема дотримання мовного режиму, культура мови студентів і навіть викладачів, залишаються досить низькими. Всупереч офіційній статистиці, що засвідчує абсолютне переважання закладів вищої освіти з українською мовою навчання, реальне мовне середовище в сприйнятті мовців здебільшого є двомовним [33].

Безумовно, потреба принципової зміни двомовної ситуації вимагає активізації соціолінгвістичних досліджень. У сучасній соціолінгвістиці постала потреба в появі робіт, присвячених вивченню наслідків українсько-російської двомовності в теоретично-практичному спрямуванні.

Наукова новизна. Водночас варто наголосити, що спеціального дослідження мовної ситуації в закладах вищої освіти України досі здійснено не було. Перспективним є проведення опитування серед студентів, які мешкають на підконтрольних Україні територіях Донецької області щодо знання й використання української мови в закладах вищої освіти, їхнього ставлення до державної мови в контексті соціально-політичних реалій та подій 2014 – 2018 років на Сході України.

Метою наукової роботи є дослідження вектора розвитку двомовності Донеччини в умовах гібридної війни та визначення ключової ролі освіти в національній консолідації України.

Завдання наукової роботи:

- ✓ визначити основні підходи до потрактування білінгвізму в мовознавстві;
- ✓ дослідити соціально-політичні та демографічні чинники розвитку двомовності на території Донеччини;
- ✓ порівняти мовну ситуацію в закладах вищої освіти Центральної і Східної України;
- ✓ простежити роль освіти в національній консолідації України.

Об'єктом дослідження є мовна ситуація в галузі освіти. **Предмет дослідження** – тенденції розвитку білінгвізму в закладах вищої освіти Центральної і Східної України.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи: методи статистичного оброблення – для опрацювання отриманих даних і встановлення статистичної значущості результатів дослідження та якісно-кількісної їх інтерпретації; емпіричні – спостереження за мовною ситуацією для збору первинної інформації щодо досліджуваної проблеми шляхом анкетування; дискурс-аналіз – для інтерпретації розгорнутих відповідей респондентів та встановлення кореляції між ними й позамовними чинниками: суспільною ситуацією, віком, статтю, місцем проживання респондентів.

Матеріалом для дослідження є результати проведеного нами анкетування. Загальна кількість анкет – 318 (76 респондентів – Донбаського державного педагогічного університету, 95 респондентів – Маріупольського державного університету, 68 респондентів – Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету, 79 респондентів – Київського університету імені Бориса Грінченка).

Апробацію результатів роботи було здійснено на 2 конференціях: Всеукраїнській науковій конференції «Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття» (9 листопада 2018 рік, Кривий Ріг), III Науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів, магістрантів і студентів «Актуальні проблеми літературознавства та мовознавства» (13 грудня 2018 рік, Київ).

Структуру роботи визначають її мета і завдання. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків, списку використаних джерел (40 позицій) і 18 додатків. Обсяг роботи – 50 сторінок, з них основного тексту – 29 сторінок.

РОЗДІЛ І БІЛІНГВІЗМ ДОНЕЧЧИНИ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

1.1 Білінгвізм як результат міжмовних контактів

На межі XX–XXI століття в багатьох державах мовна ситуація є доволі складною. Мовними та етнічними проблемами переймаються майже всі держави. Особливо актуальне це питання для України, де впродовж багатьох століть створювали умови для мовної асиміляції українців.

Ставлення до двомовності в сучасному європейському суспільстві не завжди однозначне та позитивне. Один із провідних дослідників білінгвізму в Європі У. Вайнрайх у своїй роботі зазначає: «В одних суспільствах до двомовності ставляться з підозрою, а в інших – з повагою. В одних суспільствах перехід з мови на мову допускається, в інших – засуджується» [5, 55].

Теоретичні аспекти білінгвізму в соціолінгвістиці опрацьовували як вітчизняні (Л. Масенко [18; 19], С. Соколова [32; 33]), так і зарубіжні вчені (О. Ахманова [1], У. Вайнрайх, М. Ісаєв [14], Е. Хауген [39], Л. Щерба [38; 5], В. Ярцева [15]).

Білінгвізм є складним та багатогранним явищем. У лінгвістичній літературі, присвяченій питанням мовних контактів, наявні суперечливі або й діаметрально протилежні підходи щодо сутності та природи явища білінгвізму, трактування терміна, класифікації типів білінгвізму, а також аспектів його дослідження. Саме тому існує величезна кількість визначень поняття «білінгвізм».

Уперше сформулював цей термін У. Вайнрайх, який розглядав білінгвізм як явище суто індивідуальне й потрактовував його як практику поперемінного користування мов [5, 34]. Г. Пауль аналізує двомовність як вплив чужої мови на рідну [28, 96]. Аналогічний підхід прослідковуємо в працях чеського лінгвіста Б. Гавранека, який феномен білінгвізму пов'язував із «особливим випадок мовного контакту» [8, 60-63].

Білінгвізм у працях О. Ахманової потрактовано як однаково вільне користування двома різними мовами [1, 120-125]. Під білінгвізмом, наголошує Є. Верещагін, варто розуміти мовленнєві механізми, що дозволяють людині використовувати для спілкування дві мовні системи [6, 130].

На думку Х. Багірокова, «білінгвізм – це результат взаємовпливу різних культур народів, одна з форм адаптації зовсім іншої або спорідненої мовної культури» [2, 15]. У праці Л. В. Щерби під двомовністю мається на увазі здатність тих чи інших груп населення спілкуватися двома мовами [38, 52]. Ю. Розенцвейг білінгвізм тлумачить як «володіння двома мовами і регулярне перемикавання з однієї мови на іншу» [28, 35].

Увагу привертає дефініція білінгвізму, запропонована в роботі В. Ярцевої [15, 35], оскільки дослідниця наголошує, що «білінгвізм – це здатність окремого індивідуума, або цілого народу, чи його частини спілкуватися (досягати взаємного розуміння) двома мовами» [15, 243].

На думку П. Філіна, необхідно розрізняти двомовність у вузькому й широкому розумінні. У вузькому значенні двомовність «означає більш або менш вільне володіння двома мовами: рідною і нерідною; у широкому розумінні – це вільне володіння другою мовою, уміння в тому чи іншому обсязі використовувати обидві мови в певних сферах спілкування» [35, 3-12].

Окремі лінгвісти пов'язують двомовність з іншими поняттями, зокрема, Г. Зограф у лінгвістичному енциклопедичному словнику вживає поняття білінгвізму у зв'язку з поняттям «багатомовність»: «використання декількох мов відповідно до комунікативної ситуації» [13, 34-36]. Інші ж вчені (Ю. Жлуктенко), вважають, що в більшості ситуацій дві мови, якими володіє білінгв, перебувають у неоднаковому становищі [11, 45-50].

Соціальний аспект білінгвізму підкреслював Ч. Фергюсон, увівши в лінгвістику поняття диглосії, говорячи про співіснування в одному лінгвосоціумі двох мовних форм, що мають певні розходження на системному рівні (граматичному, лексичному, фонетичному) і є варіантами однієї мови [34].

Зазвичай лінгвісти розглядають явище масової двомовності як перехідний етап витіснення однієї мови іншою, тобто в контексті конвергенції. Одним з етапів цього процесу є перехід білінгвізму в диглосію – ситуацію, коли в одному суспільстві паралельно діють дві мови, але вони виконують різні функції, використовувані в різних обставинах, що не перетинаються, а одна з них є домінантною [10, 316-318].

У сучасній лінгвістиці наявна значна кількість класифікацій білінгвізму. Двомовність у працях Л. Щерби виокремлено як:

- чисту – це тоді, коли між мовами, якими володіє білінгв, не існує ніяких порівнянь, ніяких паралелей і переклад з однієї мови на іншу неможливий або дуже важкий;
- мішану – це тоді, коли другу мову вивчають через першу і на цій основі завжди зазнають впливів з боку першої [38, 313-318].

У роботі О. Селіванова білінгвізм за статусом дій поділено на:

- рецептивний, який дає змогу приблизно розуміти другу мову;
- репродуктивний, що уможливорює сприйняття й переказ текстів іншою мовою;
- продуктивний, який зумовлює не лише перше і друге, а й продукування мовлення другою мовою [30, 52-53].

У працях Т. Бурди білінгвізм покласифіковано за долученням індивіда до іншої культури:

- Монокультурний білінгвізм. Спостерігаємо у випадках, коли індивід засвоїв другу мову з утилітарною метою (наприклад, щоб отримати необхідну інформацію цією мовою, досліджувати теоретичні проблеми тощо).
- Бікультурний білінгвізм. Найчастіше притаманний людям, які з різних «причин» змушені засвоювати, крім рідної, ще й другу, домінуючу в певному суспільстві, мову. Це може здійснюватися з метою інтеграції в інше культурно-мовне середовище [3, 3-7].

Розрізняють офіційний білінгвізм – термін, що відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою на рівні офіційних унаслідок юридично закріплених норм або законів. Кожна з мов має рівноправний статус. Серед типових прикладів країн з офіційним білінгвізмом – Канада, Бельгія, Фінляндія, Люксембург, Мальта та інші. Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно визнаною на законодавчому рівні є лише одна з двох мов, якою найчастіше послуговується населення цієї держави.

Відомий фахівець у галузі білінгвізму В. Маккей вважає, що феномен білінгвізму не варто обмежувати лише сферою лінгвістики. Білінгвізм як феномен належить до кола наукових інтересів фахівців багатьох галузей знань. Зокрема, доцільно окреслити зв'язки білінгвізму з іншими науками [40]:

- ✓ філософія допомагає пізнати процеси, що відбуваються під час розвитку особистості та свідомості білінгва;
- ✓ психологія розглядає психічний механізм кодування та декодування, питання, пов'язані з двомовним мисленням, пам'яттю білінгва, вплив білінгвізму на розвиток окремих психічних процесів особи та загалом;
- ✓ культурологія досліджує те, наскільки повно можна опанувати чужу культуру, що саме являють собою механізм та динаміка процесу акультурації;
- ✓ соціологія аналізує білінгвізм як частину соціальної культури;
- ✓ психолінгвістика допомагає пізнати, коли і з якою метою мову використовують окремі особистості чи соціальні групи;
- ✓ лінгвістика вивчає рівні мовної компетенції, які має двомовна особистість;

Така широка міждисциплінарність проблеми ще раз доводить її глибину та актуальність.

1.2 Історія формування мовного середовища Донеччини

Над двомовною країною майже завжди нависає небезпека втрати територіальної цілісності. Поширення білінгвізму в межах однієї держави неминуче спричиняє конфлікт між двома мовами, а, відповідно, й двома культурами.

Зазвичай лінгвісти розглядають явище масової двомовності як перехідний етап витіснення однієї мови іншою. Відомий мовознавець Л. Масенко, яка займається проблемою кореляції мови й політики, зазначає, що індивідуальний білінгвізм збагачує людину, та коли він набуває тотального поширення, то несе національній спільноті загрозу руйнації основ її духовної своєрідності [18, 43].

Л. Масенко вважає, що білінгвізм породжує колоніальна залежність країни. Дослідниця робить висновок, що за таких умов друга мова поступово переймає функції рідної мови, виникає небезпека її зникнення. Вона аргументує це тим, що «абсолютна більшість зарубіжних соціолінгвістів трактує явище масової двомовності, що переживає певна національна спільнота, як певний етап в асимілятивному процесі витіснення однієї мови іншою. При такому контактуванні двох мов одна прагне стати домінуючою, а друга – підлеглою» [19, 8].

Українське мовлення Донеччини завжди було позначене сильним деформаційним впливом російської мови. Варто наголосити, що на сьогодні проблема двомовності в Україні вивчена недостатньо, оскільки дуже часто коментування явища білінгвізму переходить у суто політичну площину, стаючи об'єктом різноманітних спекуляцій, що, у свою чергу, не знімає питання, а лише загострює його [34, 36].

Проблема українсько-російського білінгвізму вкорінена на Донеччині доволі глибоко, зважаючи на історичні особливості заселення цього краю. З-поміж ключових причин виникнення двомовності в українському мовному просторі можна виділити соціально-політичні та демографічні.

Радянська влада тривалий час витісняла національну мову з українського комунікативного простору. Російська мова набула поширення на значній території країни, передусім у промислових центрах Сходу та Півдня. Так, звернувшись до історичних джерел про події 1922–1923 років, дізнаємося, що найгірше українізація проходила в Донецькій та Одеській губерніях [27, 104]. У Донецькій губернії школу практично не було українізовано. Середній відсоток українських шкіл в Україні виявився нижчим, ніж відсоток українського населення, на 11,2 % [31, 65]. Аналогічні процеси продовжились під час голодомору 1932–1933 років, за якого величезних демографічних втрат зазнало українське селянство.

Паралельно з голодом, зазначає Л. Масенко, з 1933 року більшовицька пропаганда починає вкорінювати в масову свідомість тезу про особливе становище російської мови як мови міжнаціонального спілкування в межах Радянського Союзу. Зростає мережа російських шкіл: наприклад, у Донецькій області кількість дітей, які навчалися російською мовою, зростає більш як удвічі – з 20 800 у 1932 році до 48 000 у 1933 році [18, 13]. Влада створює міф про другу рідну мову – російську, який активно впроваджує в життя. Відбувається інтенсивне зближення російської та української мов шляхом винищення суто українських форм та заміни їх російськими, ведеться політика, спрямована на виявлення «націоналістичного шкідництва» в освіті.

Наступною визначальною причиною виникнення двомовності на Донеччині є особлива демографічна ситуація. Уже до середини XIX століття на Донбасі внаслідок особливостей освоєння території, колонізаторської політики царської Росії і створення сприятливих умов для іноземних поселенців сформувалася багатонаціональна етноструктура. Тут жили українці, росіяни, євреї, греки, татари, німці та представники інших народів.

Результати переписів населення є найповнішими й найдостовірнішими статистичними матеріалами для проведення дослідження етномовних процесів. Порівняльний аналіз матеріалів переписів населення 1989 та 2001 років дозволяє

визначити основні тенденції в змінах мовної структури міського середовища напередодні здобуття та в перше десятиліття незалежності України. Дослідження урбаністичного середовища проводилося як загалом в Україні, так і за окремими регіонами та областями, що надало можливість виявити територіальні особливості мовного середовища міського населення. (Додаток А)

Найнижчий рівень частки українськомовних серед міського населення спостерігався у Східному регіоні. Зокрема, у 1989 році він складав 32,06%, а в 2001 році зменшився до 28,05%, тобто на 4,01%. При цьому, якщо серед міського населення Харківської області частка українськомовних збільшилася з 43,39% до 46,49%, то в містах Донбасу за 1989-2001 роках, як і за радянських часів, продовжувалося зменшення рівня частки українськомовних. Зокрема, в Донецькій області – з 27,13% до 20,21%, у Луганській – з 30,20% до 24,50% [21], [22].

Найвищою серед усіх регіонів була питома вага російськомовних серед міського населення Сходу України. До того ж, за 1989-2001 років вона збільшилася з 66,45% до 70,62%, тобто на 4,17%. Зростання рівня частки російськомовних відбулося в Донецькій та Луганській областях, відповідно, на 7,68% та 5,75%, а зменшення на 3,95% – у Харківській. У 2001 році російськомовні становили більшість серед міського населення в кожній із трьох областей регіону, відповідно, 78,85%, 74,26% та 51,36% [21], [22].

За даними Донецької обласної державної адміністрації в 2014 році зі 195967 студентів області в 113 ВНЗ Донеччини 47072 навчаються українською мовою. Це становить 24% від загальної кількості студентів. Мовне середовище в освітньому просторі лишається приховано диглосним, що певною мірою підживлює тенденції зросійщення .

Ситуація із забезпеченням місцевих бібліотек українськомовною продукцією також у 2014 році була не найкращою. Так, зокрема бібліотечний фонд Донецької обласної універсальної бібліотеки ім. Н. Крупської лише на 9,1% укомплектований книгами українською мовою. У 1991 році їх було ще менше –

6,1%. На два українськомовні видання припадає три російськомовні. У місцевих бібліотеках області, фонд яких майже повністю ще радянський, загальний обсяг літератури становить понад 17 мільйонів примірників, з яких українською мовою – 30,3% [9, 14–15].

У інформаційному просторі Донецької області станом на 2014 рік працювали 136 телерадіоорганізацій. З них – 38 телерадіокомпаній і 18 радіоорганізацій ефірного мовлення, 67 – телерадіокомпанії кабельного мовлення і 13 – радіоорганізації дротового мовлення, що діють згідно з ліцензіями Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення [34].

Телерадіоорганізації, використовували у своєму ефірі в середньому 45% державної мови і 55% – російської, крім обласної державної телерадіокомпанії, яка веде програми в такому співвідношенні мов: українською – 65%, російською – 35%. Така перевага однієї з мов національних меншин поряд із державною не сприяли формуванню пріоритетного становища української мови [34, 47].

У своїй роботі «Українське усне мовлення Донеччини» О. Шевчук-Клюжева зазначає, що «розмірковуючи про історію формування мовного середовища Донеччини, треба враховувати як загальноукраїнські чинники, що впливали на розвиток і вкорінення мовних особливостей різних регіонів України, так і локальні тенденції постання місцевого варіанта міської комунікації. Серед регіональних факторів постання викривленої мовної ситуації Донеччини варто виокремлювати надпотужний асиміляційний вплив мовної політики радянської влади, що супроводжувався уніфікацією етнонаціональних ознак місцевого населення, з метою витворення пришвидшеними темпами російськомовного регіону» [34, 56].

У 2006 році фахівці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України виявили чотири групи чинників, які пояснюють активне вживання російської замість української мови [17]:

- 1) небажання бути «білою вороною», незнання мови та її не престижність;
- 2) «психоідеологічна впертість» – ідейні вподобання, небажання поступатися «тискові», страх перед зміною власної особистості;
- 3) зневажливе ставлення, «непривабливість» української мови;
- 4) ставлення до спілкування українською мовою як до другорядного, відсутність потреби спілкуватися українською («всі розуміють російську»).

Висновки до Розділу I

Білінгвізм є складним та багатогранним явищем. У лінгвістичній літературі, присвяченій питанням мовних контактів, наявні суперечливі або й діаметрально протилежні підходи щодо сутності та природи явища білінгвізму, трактування терміна, класифікації типів білінгвізму, а також аспектів його дослідження. Узагальнюючи дефініції лінгвістів, можемо сказати, що білінгвізм – це здатність спілкуватися двома мовами в умовах взаємовпливу різних культур народів та використовувати обидві мови відповідно до комунікативних ситуацій.

Проблема українсько-російського білінгвізму вкорінена на Донеччині доволі глибоко, зважаючи на історичні особливості заселення цього краю. З-поміж ключових причин виникнення двомовності в українському просторі можна виділити соціально-політичні та демографічні.

Водночас, спираючись на результати Всесоюзного перепису населення 1989 року і Всеукраїнського перепису населення 2001 року окреслено динаміку зростання рівня частки російськомовних у Донецькій області порівняно з іншими регіонами України.

РОЗДІЛ II КЛЮЧОВА РОЛЬ ОСВІТИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНИ

2.1 Проблема двомовності у вищих навчальних закладах Центральної та Східної України

Надання українській мові статусу державної в незалежній Україні сприяло зростанню її престижу і функціональному розширенню. Унаслідок українізації освітньої сфери абсолютна більшість представників молодшого покоління киян, зокрема й ті, хто вихований у російськомовному середовищі, оволоділи українською мовою, що змінило на позитивне й ставлення до неї. Зміни в мовній поведінці київської молоді засвідчують і соціологи [32, 3].

Для більшості українських закладів середньої та вищої освіти є типовою ситуація, коли викладачі на заняттях послуговуються українською мовою, а на перервах та в повсякденному житті – російською. Учні, студенти вчиняють так само. Всупереч офіційній статистиці, що засвідчує абсолютне переважання закладів вищої освіти з українською мовою навчання, реальне мовне середовище в сприйнятті мовців здебільшого є двомовним [32, 4].

Ми розробили анкету, в якій, крім паспортної частини та питань, за якими можна отримати інформацію про мовну ситуацію в закладах вищої освіти, запропоновано подати власні коментарі щодо обов'язкового використання української мови педагогічними працівниками та студентами.

Респондентами стали студенти I та II курсів, викладачі Донбаського державного педагогічного університету – 76 осіб, Маріупольського державного університету – 95 осіб, Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди – 68 осіб та Київського університету імені Бориса Грінченка – 79 осіб. Загальна кількість анкет – 318.

Мовна ситуація в Києві, з одного боку, відображає мовні проблеми, притаманні країні загалом, а з іншого – має особливості, зумовлені власне

столичним статусом міста, в якому наявні активні міграційні процеси, зокрема поповнення населення вихідцями з різних регіонів України [32, 6-12].

Результати порівняння даних переписів населення різних років засвідчують неоднорідність і змінність національного складу Києва з кінця XIX до початку XXI століття. На початку XX століття українці становили менше чверті населення Києва, понад половина було росіян, 12 % євреїв, близько 7 % – поляків, отже, київське середовище сформувалось як переважно російськомовне ще в кінці XIX – на початку XX століть. Стрімке зростання міста внаслідок розвитку промислового виробництва спричинило приплив робочої сили передусім із навколишніх регіонів, і кількість українців наприкінці 30-х років зростає, сягнувши за 50 % населення. Абсолютна кількість росіян також збільшилася, але їхня частка впала до менш ніж 17 %.

У післявоєнні роки як абсолютна, так і відносна кількість українців у Києві збільшувалася, досягнувши в 2001 році 82,23 %, а зменшення чисельності єврейського населення після війни майже на третину зумовлене передусім сумнозвісними подіями, пов'язаними з окупацією.

Абсолютна кількість росіян до 1989 року також збільшувалася, втрачаючи відсоткову частку в загальному складі населення. Зменшення показника кількості росіян у 2001 році порівняно з 1989 роком зумовлено насамперед зростанням національної свідомості українців після здобуття Україною незалежності.

З 1959 року повільно, а між 1989 і 2001 роками – істотно зменшилася кількість євреїв у зв'язку з активною еміграцією. Отже, за даними перепису 2001 року Київ залишався багатонаціональним містом, у якому мешкали представники понад 130 національностей і народностей, але з явним переважанням українців. Однією з найважливіших мовних характеристик Києва і сьогодні є його реальна двомовність на тлі загальних глобалізаційних процесів, які відбуваються у світі [21, 22] (Додаток Б).

У національному складі населення Київської області, за даними 2001 року, чисельність українців становила 1684,8 тис. осіб, або 92,5 % від загальної кількості населення.

За роки, що минули від перепису населення 1989 року кількість українців зменшилась на 2,6 %, але їх питома вага у загальній кількості населення зросла від 89,3 % у 1989 році до 92,5 % у 2001 році. Друге місце за чисельністю посідали росіяни. Їхня кількість порівняно з переписом 1989 року зменшилась на 35 % і налічувала на дату перепису 109,3 тис. осіб. Питома вага росіян у загальній кількості населення зменшилась на 2,7% і становила 6,0 %.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року частка українськомовних у Київській області збільшилася порівняно з переписом 1989 року 88,4% до 92,3. Російську мову визначили як рідну всього 7,2% населення. Тоді як під час попереднього перепису цей показник становив 10,9%. Частка інших мов, які були вказані як рідні, становила лише 0,5% [21, 22] (Додаток В).

Переяслав – місто обласного значення на сході Київської області України. У місті діє 8 загальноосвітніх навчальних закладів: 6 загальноосвітніх шкіл I-III ступенів, загальноосвітня школа I ступеня та гімназія, професійно-технічне училище № 22 (ЦПТО «Переяслав-Хмельницький центр професійно-технічної освіти»), Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

У національному складі населення Донецької області, за даними 2001 року, чисельність українців становила 2744,1 тис. осіб, або 56,9% від загальної кількості населення. За роки, що минули від перепису населення 1989 року, кількість українців зросла на 1,9%. Друге місце за чисельністю посіли росіяни. Їх кількість порівняно з переписом 1989 року зменшилася на 20,4% і становила на дату перепису 1844,4 тис. осіб (Додаток Г).

Одне з найбільших міст Донецької області – Маріуполь розташоване на півдні Донецької області. У місті працює 67 загальноосвітніх шкіл, 2 гімназії, 3

ліцеї, 3 інтернати, 2 приватні школи, 11 професійно-технічних навчальних закладів, 6 технікумів, Донецький державний університет управління, Маріупольська філія Донецького національного університету імені Василя Стуса, Маріупольський державний університет, Маріупольський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом, Маріупольський навчально-консультаційний центр Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського [24].

Місто Слов'янськ розташоване на півночі Донецької області, є адміністративним центром Слов'янського району. У місті діє 1 вищий навчальний заклад – Донбаський державний педагогічний університет, 8 закладів, де можна отримати професійно-технічну освіту, 21 заклад середньої освіти [25].

Мовою повсякденного спілкування студентів Донбаського державного педагогічного університету є українська (30,4%), російська (34,8%), українська та російська однаковою мірою (34,8%), для респондентів з Маріупольського державного університету використання російської мови переважає (76%). Студенти Київського університету імені Бориса Грінченка зазначили, що українською мовою послуговується 65% опитаних, російською – 16,4% , обома мовами однаковою мірою – 18,6%. Подібні результати спостерігаємо в Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди, де українською мовою послуговується 70% опитаних, російською – 6%, обома мовами однаковою мірою – 24% (Додаток Д).

Найбільше виявилось опитаних, які самі оцінюють себе як таких, що відмінно володіють українською мовою. У Донбаському державному педагогічному університеті – 62%, у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди – 78%, у Київському університеті імені Бориса Грінченка – 84%. Тільки у Маріупольському державному університеті частка тих, хто досконало володіє українською мовою становить 34% від загальної кількості (Додаток Е).

На запитання *«Як, на Вашу думку, змінилася загальна ситуація щодо вживання української мови у Вашому населеному пункті за останні 10 років?»* більшість респондентів Київського університету імені Бориса Грінченка (84%) та Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (78%) зазначили, що ситуація змінилася на краще.

Натомість студенти Донбаського державного педагогічного університету (69%) і Маріупольського державного університету (78%) вважають, що відбулися незначні зміни на краще (Додаток Ж).

Студенти Київського університету імені Бориса Грінченка (78%) та Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (84%) припускають, що сучасний стан вживання української мови в усіх сферах мовлення відповідає її статусу державної мови, на відміну від студентів, які навчаються у м. Слов'янську і м. Маріуполі. Респонденти Донбаського державного педагогічного університету (75%) та Маріупольського державного університету (62%) зауважують, що мова вживається в меншому обсязі, ніж вимагає статус (Додаток З).

Однаково відповіли студенти усіх вищих навчальних закладів на запитання *«Якою мовою виконано вивіски освітніх установ у Вашому населеному пункті?»*. 88% студентів Київського університету імені Бориса Грінченка, 91% студентів Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, 85% студентів Донбаського державного педагогічного університету, 78% студентів Маріупольського державного університету зазначили, що вивіски освітніх установ переважно українською мовою (Додаток И).

Варто звернути увагу, що на запитання *«Якою є мова спілкування у Вашому навчальному закладі?»* думки студентів зі Слов'янська і Маріуполя розділилися. У Донбаському державному педагогічному університеті українську мовою спілкування вважають 43,3%, російську – 10%, українську та російську – 46,7% опитаних. У Маріупольському державному університеті 50% студентів

зазначили, що українська і російська використовується однаковою мірою, 44% наголошують, що у навчальному закладі активно послуговуються українською.

У Київському університеті імені Бориса Грінченка (89%) та Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди (89%) більше половини респондентів зазначили, що мовою спілкування є українська (Додаток К).

Відповіді студентів Маріупольського державного педагогічного університету засвідчили, що значно менше половини викладачів, розмовляє українською мовою у вищих навчальних закладах (34%). Натомість у Київському університеті імені Бориса Грінченка частка українськомовних викладачів складає 84%, у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди – 79%, а у Донбаському педагогічному університеті – 67% (Додаток Л).

Респонденти зі Слов'янська (60%) і Маріуполя (78%) підтвердили, що значно менше половини викладачів послуговуються українською мовою поза заняттями. Натомість, на думку київських (53%) та переяславських студентів (55%), приблизно половина викладачів їхнього вищого навчального закладу використовує українському мову у вільний час (Додаток М).

Дослідження показало, що найчастіше на заняттях студенти звертаються до викладачів українською мовою. У Київському університеті імені Бориса Грінченка частка українськомовних студентів становить 89%, у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди – 78%, у Донбаському державному педагогічному університеті – 76%, у Маріупольському державному університеті – 53%. (Додаток Н)

На запитання студентів 57,1% викладачів Донбаського державного педагогічного університету та 64% Маріупольського державного університету відповідають російською. У Київському університеті імені Бориса Грінченка (86%) та у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті

імені Григорія Сковороди (93%) більша частина викладачів відповідає державною мовою (Додаток П).

Аналіз відповідей на питання анкети показав, що власна оцінка мовцями свого ступеня володіння мовами далеко не завжди збігається з реальними показниками практичного використання ними цих мов і ступеня комфортності спілкування. Незважаючи на те, що у Донбаському державному педагогічному університеті та Маріупольському державному університеті українська та російська мова вживається однаковою мірою, простежується тенденція до підвищення престижності спілкування саме державною мовою в закладах вищої освіти. У Київському університеті імені Бориса Грінченка та у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди чисельність українськомовних значно перевищує тих, хто спілкується російською або є білінгвами. Унаслідок посилення ролі української мови в освітній сфері абсолютна більшість представників молодшого покоління киян, зокрема й ті, хто виховувався в російськомовних родинах, оволоділи українською мовою.

2.2 Мовні перспективи в освітній системі: позиції держави й населення

Освіта належить до найважливіших напрямів державної політики України. Гострий соціальний інтерес до проблеми двомовності наразі характерний для українського суспільства, проте актуальність і заангажованість цього питання, виражене емоційне забарвлення дискусій навколо означеної проблематики та маніпуляції поняттям перешкоджають виробленню загальнодержавної концепції мовної політики.

Держава виходить із того, що освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості [29].

Починаючи з 1991 року, в Україні було втілено чимало урядових програм, спрямованих на впровадження української мови як державної. Зокрема, 12 лютого 1991 року було прийнято Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР до 2000 року. У 1997 році ухвалена програма «Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови», а постановою від 2 жовтня 2000 року затверджено «Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки». Однак 15 травня 2003 року набув чинності Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Втілення Закону полягало у впровадженні в мовне законодавство поняття «регіональна мова», статус якої, згідно з положеннями ухваленого документу, передбачав широкі права на вживання в офіційній документації, в освіті, судочинстві, засобах масової інформації.

3 липня 2012 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про засади державної мовної політики» (№ 5029-VI), який розширив повноваження регіональних мов. Законопроект внесли народні депутати В. Колесніченко та С. Ківалов. У частині південних і східних регіонів державну мову відверто

ігнорували навіть у ключових для її функціонування сферах. Наприклад, у багатьох закладах середньої і вищої освіти заняття проводили російською мовою [23].

Чимало науковців виступили проти прийняття Закону «Про засади державної мовної політики». 13 грудня 2016 року на засіданні Конституційного Суду України виступив директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор П. Гриценко. Вчений наголосив, що очолювана ним академічна установа впродовж тривалого часу здійснює моніторинг стану функціонування мов в різних регіонах України і володіє відповідною інформацією щодо функціонального піднесення або занепаду тієї чи іншої мови у певних соціальних мікросередовищах.

Лінгвісти вивчають питання взаємодії мов, тиску однієї мови на іншу, чинники, що впливають на людину при обранні мови щоденного спілкування. Як наголосив П. Гриценко, фахівці Інституту української мови НАН України уклали «Атлас української мови», що містить дані про стан функціонування мов у 2459 населених пунктах України, а також поза її межами.

Під час розгляду положень Закону України «Про засади державної мовної політики», Павло Юхимович зауважив: « <...> ніколи мовне питання в Україні не буде розв'язуватися легко. Ніколи воно в Україні не проходитиме без більшого чи меншого збурення. Це треба знати нашим політикам, які мали б готувати суспільство до тих чи інших законів» [7].

Також мовознавець підкреслив, що мовне питання в Україні зазвичай виходить за суто правові та лінгвістичні межі, і наголосив, що виразне домінування мови однієї меншини може становити загрозу не лише розвитку державної мови, а й державному суверенітетові та територіальній цілісності України. За його словами, наша держава – від часу здобуття своєї незалежності – поважала норми міжнародного права та не висувала жодних територіальних претензій до сусідніх держав, хоча українськомовне населення живе в багатьох регіонах цих держав, прилеглих до українського кордону (йдеться

насамперед про Кубань, Ставропілля й переважну частину Воронежчини (Російська Федерація), Берестейщину (Білорусь), частину Східної Польщі (аж до Любліна), Мармарощину, Південну Гуцульщину та Південну Буковину (Румунія), Східну Словаччину).

На переконання Павла Юхимовича, слід враховувати потенційні загрози українській державності, що можуть виникати на основі маніпулювання питанням захисту функціонування тих чи інших мов, які в Україні не мають статусу державної. П. Гриценко вважає, що Закон України «Про засади державної мовної політики» не захищає українську мову як державну та не гарантує її розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя [7].

23 лютого 2014 року Верховна Рада України скасувала цей закон, прийнявши поданий В. Кириленком проект Закону «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України „Про засади державної мовної політики“» [23].

Законопроект № 5670 «Про забезпечення функціонування української мови як державної» спрямований на врегулювання порядку використання державної мови в публічних сферах суспільного життя та порядку використання інших мов в Україні. У Законі передбачено створення Національної комісії зі стандартів державної мови, яка буде займатися захистом української мови. Для цієї мети має бути введена посада уповноваженого із захисту державної мови. За виконанням та фактами порушення Закону будуть стежити спеціальні мовні інспектори. Відповідно до статті 7 законопроекту № 5670 українська мова є обов'язковою для всіх органів державної влади і місцевого самоврядування, військовослужбовців, працівників освіти, медицини [23]. Законопроект № 5670 набув чинності 19 січня 2017 року. Його ухвалення у Верховній Раді є передумовою зміцнення позицій державної мови [23].

5 вересня 2017 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про освіту» (№3491-д). Стаття 7 закону передбачає, що мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова. Заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема, у закладах професійної (професійно-технічної) та

вищої освіти. Водночас, особам, які належать до корінних народів, національних меншин, іноземцям та особам без громадянства повинні створюватися належні умови для вивчення державної мови [29].

Аналіз відповідей респондентів на питання анкети дав змогу стверджувати про важливість обов'язкового використання української мови в закладах освіти. В опитувальнику було запитання відкритої форми *«Чи погоджуєтесь Ви з тим, що у робочий час в навчальних закладах із навчанням українською мовою педагогічними працівниками та студентами має обов'язково використовуватись українська мова? Відповідь аргументуйте»*. Відповіді студентів вищих навчальних закладів підтверджують визначальну роль української мови в освіті (Додаток Р).

Студенти Донбаського державного педагогічного університету, Маріупольського державного університету, Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, Київського університету імені Бориса Грінченка наводять такі аргументи для підтвердження своєї думки: «Українська мова – це державна мова України, мова усіх державних установ, закладів освіти. Отже, й мова професійного спілкування повинна бути українською», «Так. Тому, що ми навчаємось в Україні, здобуваємо українську освіту. Це наша рідна мова, яку треба вивчати та вдосконалювати впродовж всього життя»; «Звичайно, бо повинен бути порядок. Якщо державна мова – українська, відповідно нею треба розмовляти. Ніхто ж не протестує, коли їде на заробітки у Польщу чи в Росію, що треба розмовляти їхньою державною мовою?»; «Так, погоджуюся. Усе життя розмовляю українською, живу в Україні. Тому хочу, щоб кожен українець усвідомив, що мова у нас одна – українська. Де ж нашим дітям навчатись мові, як не в школі чи ВНЗ?» (Додаток С).

Також респонденти наголошують на необхідності використання державної мови у всіх сферах: «Українська мова є невід'ємним атрибутом нашого життя загалом, а не тільки навчальних закладів», «Діти та молодь мають звикати розмовляти українською не лише в навчальних закладах, а й у повсякденному

житті», «Ми повинні вживати українську мову в повсякденному житті» (Додаток Т).

Деякі студенти Донбаського державного педагогічного університету та Маріупольського державного університету мають неоднозначні й суперечливі погляди на мовні питання. Вони стверджують, що використання української мови в навчальних закладах є необов'язковим: «Ні, для багатьох людей російська мова – рідна, буде нечесно змушувати їх переходити на українську», «На мою думку, працівники навчальних закладів, студенти, учні мають розмовляти як російською, так і українською» (Додаток У).

Як засвідчили результати соціологічного дослідження, сучасні студенти усвідомлюють, що українська мова повинна стати ключовою у всіх сферах спілкування, бо саме українська мова є важливим чинником консолідації українського суспільства, гарантією збереження національної ідентичності українського етносу й державної єдності України. Отже, українська нація й держава повинні забезпечувати відродження й захист української мови, якісну розбудову українського мовного простору.

Висновки до розділу II

Основна увага приділена проблемі двомовності у вищих навчальних закладах Центральної та Східної України, оскільки освітнє середовище України, за даними попередніх соціологічних досліджень, залишається диглосним.

Здійснили компаративний аналіз мовної ситуації в Донбаському державному педагогічному університеті, Маріупольському державному університеті, Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди та у Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Проаналізували відповіді студентів на запитання щодо обов'язковості використання української мови педагогічними працівниками та студентами у робочий час. Водночас, розглянули основні закони про мову, які створили передумови для розвитку білінгвізму в Україні та окреслили роль освіти в національній консолідації.

ВИСНОВКИ

Національна консолідація – історичний процес становлення та розвитку нації шляхом об'єднання етнічних спільнот держави на основі спільного громадянства та національного самовизначення. Якщо суспільство в повному обсязі не послуговується державною мовою, на нього чекають політичні, духовні й інтелектуальні втрати [12, 8-10].

Відомий український поет та громадсько-політичний діяч Д. Павличко зазначає: «Щороку на святі Незалежності має звітувати Президент і уряд, що зроблено для утвердження нашої мови як мови науки, освіти, виробництва, армії, торгівлі, підприємництва і засобів масової інформації. Українська мова для України ніколи не була тільки засобом спілкування, збереження фольклорних та літературних цінностей, творення філософсько-духовного коду нації. Вона була і, мабуть, ще довго залишатиметься політичною зброєю народу, кореневищем його державності» [26, 725].

Подібної думки дотримується А. Бурячок. Український мовознавець зазначив, що «мова – найголовніший чинник консолідації нації, її основна ознака. Втрачаючи мову, людина тим самим перестає бути членом мовної, а отже, етнічної спільноти. Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації» [4, 275].

Міністерство освіти і науки України у 2018 році розіслало освітнім закладам усіх рівнів лист, у якому роз'яснює застосування державної мови в освітній галузі. У закладах освіти уроки, лекції, практичні та семінарські заняття в рамках освітнього процесу повинні відбуватися українською мовою.

Державну мову необхідно використовувати як мову навчальних матеріалів, проведення занять, різноманітних заходів, спілкування педагогічних, науково-педагогічних працівників зі здобувачами освіти в рамках освітнього процесу.

Звертаємо увагу, що педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники згідно зі статтею 54 Закону про освіту зобов'язані «виховувати в здобувачів освіти повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних та культурних цінностей» [16].

Згідно з даними загальноукраїнського соціологічного дослідження мовної ситуації, проведеного в лютому 2017 року за сприяння німецького Фонду Volkswagen Stiftung, на запитання *«Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час всього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?»* ствердно відповіли 72,7% респондентів і лише 20,4% відповіли на це запитання заперечно (6,9% респондентів обрали варіант «Важко відповісти») [17].

Якщо порівняти наведений розподіл відповідей з даними всеукраїнського соціолінгвістичного опитування, проведеного 10 років тому, в 2006 році, за підтримки програми INTAS, то можна побачити значне збільшення групи тих респондентів, які вважають, що викладачі мають дотримуватися в стінах освітнього закладу мовного режиму. Тоді ствердно відповіли на зазначене запитання 56,1% респондентів, заперечно – 39,5% (4,3% обрали варіант «Важко відповісти») [17].

Соціологічне дослідження, яке проводилося в межах наукової роботи максимально наближається та відповідає раніше проведеним дослідженням у 2006 та 2017 роках. Це свідчить про те, що частка населення, яка дотримується мовного законодавства зростає, а позиції державної мови з кожним роком зміцнюються. Підтвердженням цього є результати опитувань за останнє десятиліття.

Історико-політичні процеси, спрямовані на тотальне винищення всього українського спричинили значні зміни в суспільстві загалом і в мовній ситуації зокрема. Низький рівень українізації, зміни в демографічній ситуації, домінування російської мови в засобах масової інформації, наукових та науково-

практичних виданнях тощо зумовили виникнення міфу про другу державну мову – російську.

Як бачимо, двомовність в усіх соціальних сферах, зокрема й в освіті, ще й на сьогодні має досить сильні позиції, але переважно серед населення, вік яких сягає більше сорока років, тобто тих, чия суспільна свідомість формувалась в період масового зросійщення. На перевагу цьому ми можемо протиставити молоде покоління (в тому числі студентство). Впровадження української мови в усі сфери (в освіті, засобах масової інформації, державних установах) як державної вплинуло на збільшення частки тих, хто послуговується нею і в повсякденному житті.

Державна політика, щодо впровадження ряду законів та постанов, вплинула на позитивну динаміку в мовній ситуації загалом, що спричинило збільшення україномовного населення. Так скажімо, зріс відсоток використання української мови в освітній сфері: 88% студентів Донбаського державного педагогічного університету, 76% опитаних Маріупольського державного університету, 91% – Київського університету імені Бориса Грінченка, 95% – Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди вважають, що у робочий час у навчальних закладах педагогічними працівниками та студентами має обов'язково використовуватись українська мова.

Отже, українське суспільство виявляє готовність до зміни вектора розвитку двомовності з переважання російської на домінування української, яку необхідно реалізувати передусім через школи, вищі навчальні заклади. У зв'язку з цим надзвичайної ваги набуває завдання дерусифікації освіти усіх рівнів, підвищення авторитету вчителя, впровадження у складних регіонах системи заохочення для директорів шкіл, які введуть мовний режим у школах тощо [18, 35].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская Энциклопедия, 1968. С. 120–125.
2. Багироков Х. З. Билингвизм : Теоретические и прикладные аспекты : (на материале адыг. и рус. яз.) : учеб. пособие для студентов вузов по специальности 021700 – Филология, специализациям „Рус. яз. и лит.” и „Яз. и лит. народов России”. Майкоп : Изд-во АГУ, 2004. 315 с.
3. Бурда Т. Мовна поведінка особистості в умовах українсько – російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): автореферат дис. на здобуття канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 “Українська мова”. Київ, 2002. С. 9.
4. Бурячок А. “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1898). Київ: Веселка, 1998. 308 с.
5. Вайнрайх У. Языковые контакты. Киев: Вища школа, 1979. 268 с.
6. Верещагин Е. М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). Москва: Изд- во Московского ун- та, 1969. 224 с.
7. Виступ професора Павла Гриценка на засіданні Конституційного Суду України: веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gtoQKYd4D0Q> (дата звернення: 25.11.2018).
8. Гавранек Б. К проблематике смешения языков. *Новое в лингвистике*. 1972. Вып. 6. С. 60–63.
9. Дзюба І. До судилища над суржиком. *Урок української*. 2005. № 1–2. С. 14–15.
10. Дуда Н. М. Білінгвізм як фактор формування мовної особистості. *Гуманізм та освіта*. Вінниця, 2006. С. 316–318.
11. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия. Киев, 1974. С. 45–50.

12. Жук Ю. Державна мова – категорія економічна й виховна. *Персонал*. 2005. Березень. С. 8–10.
13. Зограф Г. А. Лингвистический энциклопедический словарь. *Многоязычие*. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 70.
14. Исаев М.И. Современные лингвокультурные и социолингвистические методы изучения русского языка: Учеб. пособие. Москва: РУДН, 2008. 366 с.
15. Лингвистический энциклопедический словарь / за ред. В. Н. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 668 с.
16. Лист МОН Україна від 05.06.2018 № 1/9 – 377
URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/list—mon—ukrayini—vid—05062018—19—377> (дата звернення: 25.11.2018)
17. Інститут соціальної та політичної психології URL: http://naps.gov.ua/ua/structure/institutions/polit_psychology/ (дата звернення: 25.11.2018)
18. Масенко Л. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації*. Київ, 2008. С. 96–131.
19. Масенко Л. Т. Нариси з соціолінгвістики. Київ: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. 243 с.
20. Микитенко В. О. Формування мовної особистості студента у процесі навчання синтаксису в багатoproфільних коледжах. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018.
21. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О. Г. Осауленка. Київ, 2003. С. 23, 180–210.

22. Національний склад населення України. Ч. II (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). Київ, 1992. С. 216–253.
23. Офіційний портал Верховної Ради України : веб-сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 25.11.2018)
24. Офіційний сайт Маріупольської міської ради: веб-сайт. URL: <https://mariupolrada.gov.ua/ru> (дата звернення 4.11.2018)
25. Офіційний сайт Слов'янської міської ради: веб-сайт. URL: <http://www.slavrada.gov.ua/> (дата звернення 4.11.2018)
26. Павличко Д. Українська національна ідея: Статті, виступи, інтерв'ю. Документи. Київ: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. 771 с.
27. Панасюк Л.В. До витоків білінгвізму в Україні: освіта в Україні 1920–1944 рр. (історико-політологічний аналіз). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2014. Вип. 115. 81 с.
28. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва, 1960. 500 с.
29. Про освіту: Закон України за станом на 28.09.2017р./Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 2017. 120с.
30. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля Київ, 2006. 716 с.
31. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наук. думка, 2001. 912 с.
32. Соколова С. О. Мовна ситуація Києва : погляд зовні. *Українська мова*. 2012. № 4. С. 3–17.
33. Соколова С. О. Основні типи мовної поведінки киян (за даними анкетування). *Українська мова*. 2013. № 2
34. Шевчук–Клюжева О. Українське усне мовлення Донеччини : монографія. Вінниця: Видавництво “Твори”, 2015. 162 с.
35. Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. Москва: Наука, 1982. 278 с.

36. Хауген Э. Языковой контакт. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва, 1972. С. 4.
37. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2016. 284 с.
38. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 1974. С.313–318.
39. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing. *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press, 1972. P. 79–109
40. Mackey W. F. The Description of Bilingualism. *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton, 1968. P.554–584.

ДОДАТКИ

Додаток А

Мовна структура міського населення протягом 1989–2001 років

	україномовне			російськомовне			інші мови		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
Україна	54,10	58,51	+4,41	44,14	39,51	-4,63	1,76	1,98	+0,22
<i>Захід і Центр</i>	<i>77,01</i>	<i>85,80</i>	<i>+8,79</i>	<i>21,27</i>	<i>12,40</i>	<i>-8,87</i>	<i>1,72</i>	<i>1,80</i>	<i>+0,08</i>
Захід	84,16	91,46	+7,30	12,58	5,65	-6,93	3,26	2,89	-0,37
Волинська	89,66	95,20	+5,54	9,75	4,49	-5,26	0,59	0,31	-0,28
Закарпатська	73,45	78,48	+5,03	10,95	6,76	-4,19	15,60	14,76	-0,84
Ів.-Франківська	88,44	95,21	+6,77	10,84	3,90	-6,94	0,72	0,89	+0,17
Львівська	84,10	92,59	+8,49	14,48	6,20	-8,28	1,42	1,21	-0,21
Рівненська	87,75	94,40	+6,65	11,47	5,21	-6,26	0,78	0,39	-0,39
Тернопільська	93,99	96,71	+2,72	5,64	2,31	-3,33	0,37	0,98	+0,61
Чернівецька	68,11	80,50	+12,39	22,94	11,46	-11,48	8,95	8,04	-0,91
Центр	73,75	83,21	+9,46	25,23	15,48	-9,75	1,02	1,31	+0,29
Вінницька	81,49	90,60	+9,11	17,43	8,75	-8,68	1,08	0,65	-0,43
Житомирська	78,05	88,98	+10,93	20,86	10,54	-10,32	1,09	0,48	-0,61
Київ	57,63	72,15	+14,52	41,13	25,27	-15,86	1,24	2,58	+1,34
Київська	81,68	88,83	+7,15	17,37	10,50	-6,87	0,95	0,67	-0,28
Кіровоградська	77,66	85,74	+8,08	21,33	13,58	-7,75	1,01	0,68	-0,33
Полтавська	78,40	85,49	+7,09	20,68	14,00	-6,68	0,92	0,51	-0,41
Сумська	72,66	80,21	+7,55	26,66	18,17	-8,49	0,68	1,62	+0,94
Хмельницька	83,75	92,16	+8,41	15,21	6,88	-8,33	1,04	0,96	-0,08
Черкаська	81,79	88,08	+6,29	17,44	10,66	-6,78	0,77	1,26	+0,49
Чернігівська	78,01	84,10	+6,09	21,02	14,92	-6,10	0,97	0,98	+0,01

	україномовне			російськомовне			інші мови		
	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001	1989	2001	1989-2001
<i>Південь і Схід</i>	<i>36,86</i>	<i>36,73</i>	<i>-0,13</i>	<i>61,36</i>	<i>61,14</i>	<i>-0,22</i>	<i>1,78</i>	<i>2,13</i>	<i>+0,35</i>
Південь	41,62	45,07	+3,45	56,30	52,04	-4,26	2,08	2,89	+0,81
Дніпропетровська	56,06	62,07	+6,01	42,68	36,82	-5,86	1,26	1,11	-0,11
Запорізька	42,87	43,29	+0,42	55,85	55,46	-0,39	1,28	1,25	-0,03
Миколаївська	53,30	58,76	+5,46	45,28	40,11	-5,17	1,42	1,13	-0,29
Одеська	31,53	37,61	+6,08	63,88	57,01	-6,87	4,59	5,38	+0,79
Херсонська	57,61	64,12	+6,51	40,50	34,10	-6,40	1,89	1,78	-0,11
Крим:	10,00	7,61	-2,38	87,78	85,83	-1,95	2,22	6,55	+4,33
АР Крим	10,57	7,95	-2,62	87,03	84,25	-2,78	2,40	7,80	+5,40
Севастополь	8,01	6,42	-1,59	90,42	91,44	+1,02	1,57	2,14	+0,57
Схід	32,06	28,05	-4,01	66,45	70,62	+4,17	1,49	1,33	-0,16
Донецька	27,13	20,21	-6,92	71,17	78,85	+7,68	1,70	0,94	-0,76
Луганська	30,20	24,50	-5,70	68,51	74,26	+5,75	1,29	1,24	-0,05
Харківська	43,39	46,49	+3,10	55,31	51,36	-3,95	1,30	2,15	+0,85

Динаміка національного складу населення м. Києва за даними переписів
населення (1897–2001)

Національність	1897 ²	1926	1939	1959	1970	1989 ³	2001
українці	55,1	216,5	450,6	663,9	1056,9	1863,1	2110,8
	22,24 %	42,28 %	53,22%	60,12%	64,76%	72,43%	82,23%
росіяни	134,3	125,5	139,5	254,3	373,6	534,8	337,3
	54,22 %	24,51 %	16,48%	23,03%	22,89%	20,79%	13,14%
євреї	29, 9	140,3	224,2	153,5	152,0	100,3	18,0
	12,07 %	27,40 %	26,48%	13,90%	9,31%	3,90 %	0,70 %
поляки	16, 6	13,7	11,8	8,5	9,7	10,4	6,9
	6,70 %	2,68 %	1,39 %	0,77 %	0,59 %	0,40 %	0,27 %
інші	11,8	16,1	20,6	24,1	39,7 %	63,6	94,0
	4,76 %	3,13 %	2,43 %	3,81 %	2,43 %	2,47 %	3,66 %
загалом	247, 7	512,1	846,7	1104,3	1631,9	2572,2	2567,0

Динаміка національного складу населення Київської області за даними
переписів населення (1897–2001)

	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
Українці	1684,8	92,5	89,3	97,4
Росіяни	109,3	6,0	8,7	65,3
Білоруси	8,7	0,5	0,6	71,8
Поляки	2,8	0,2	0,3	55,7
Молдовани	1,5	0,1	0,1	84,2
Євреї	1,3	0,1	0,4	18,1
Вірмени	2,3	0,1	0,1	в 2 р.б.

	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
м. П-Хмельницький	31,6	100,0	100,0	106,8
українці	30,0	94,9	92,5	109,7
росіяни	1,2	3,9	6,3	66,0
білоруси	0,1	0,4	0,4	97,7

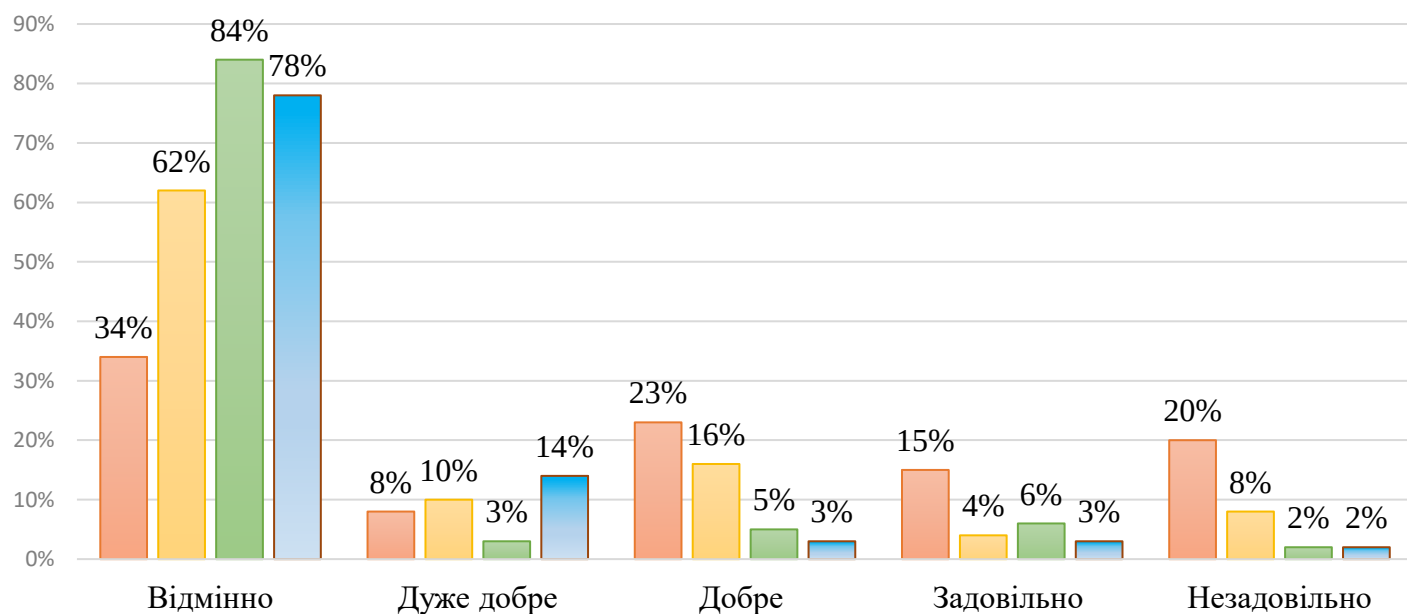
Динаміка національного складу населення Донецької області за даними
переписів населення (1989–2001)

	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
українці	2744,1	56,9	50,7	101,9
росіяни	1844,4	38,2	43,6	79,6
греки	77,5	1,61	1,58	92,6
білоруси	44,5	0,92	1,45	57,9
татари	19,2	0,40	0,48	75,2
вірмени	15,7	0,33	0,19	155,1
євреї	8,8	0,18	0,53	31,4
азербайджанці	8,1	0,17	0,08	в 1,9 р.б.
грузини	7,2	0,15	0,07	в 1,9 р.б.
молдавани	7,2	0,15	0,25	53,8

болгари	4,8	0,10	0,14	67,0
німці	4,6	0,10	0,12	73,0
поляки	4,3	0,09	0,13	63,0
цигани	4,1	0,08	0,09	85,4
інші національності	22,7	0,47	0,59	72,8

Як ви оцінюєте власний рівень володіння українською мовою?

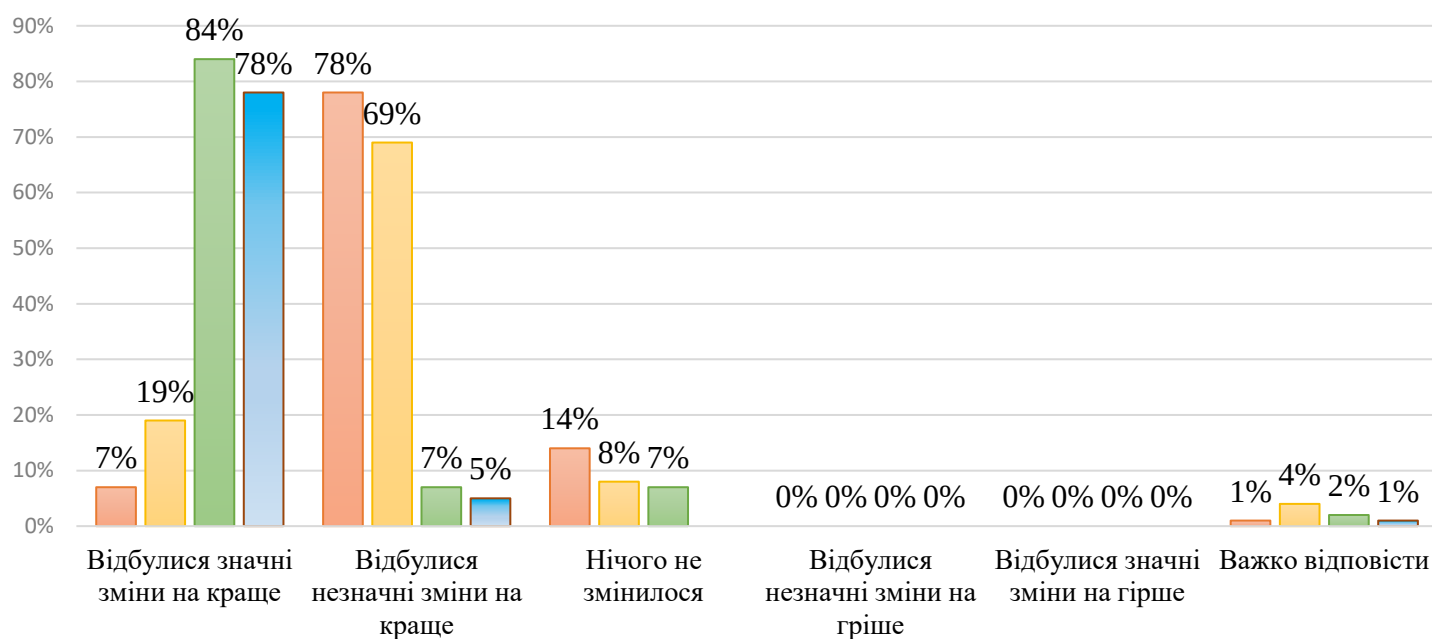
■ Маріупольський державний педагогічний університет

■ Донбаський державний педагогічний університет

■ Київський університет імені Бориса Грінченка

■ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

Як, на вашу думку, змінилася загальна ситуація щодо вживання української мови у Вашому населеному пункті за останні 10 років?

■ Маріупольський державний університет

■ Донбаський державний педагогічний університет

■ Київський університет імені Бориса Грінченка

■ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

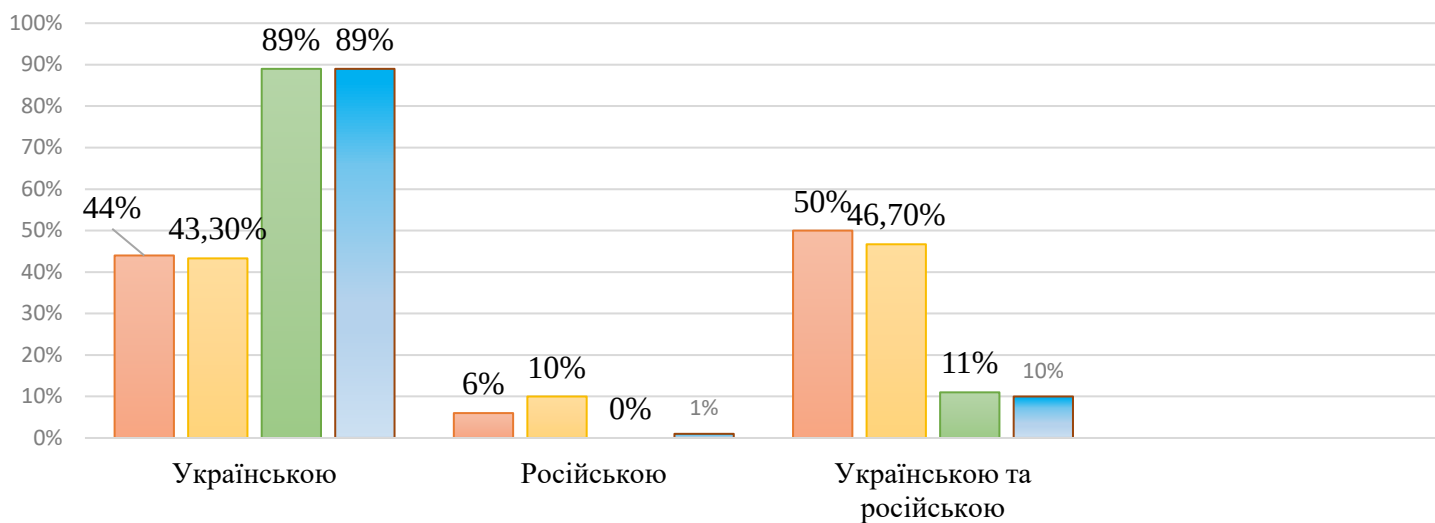
Чи відповідає сучасний стан вживання української мови в усіх сферах мовлення у Вашому населеному пункті її статусу державної мови?

Якою мовою виконано вивіски освітніх установ у Вашому населеному пункті?

Якою є мова спілкування у Вашому навчальному закладі?

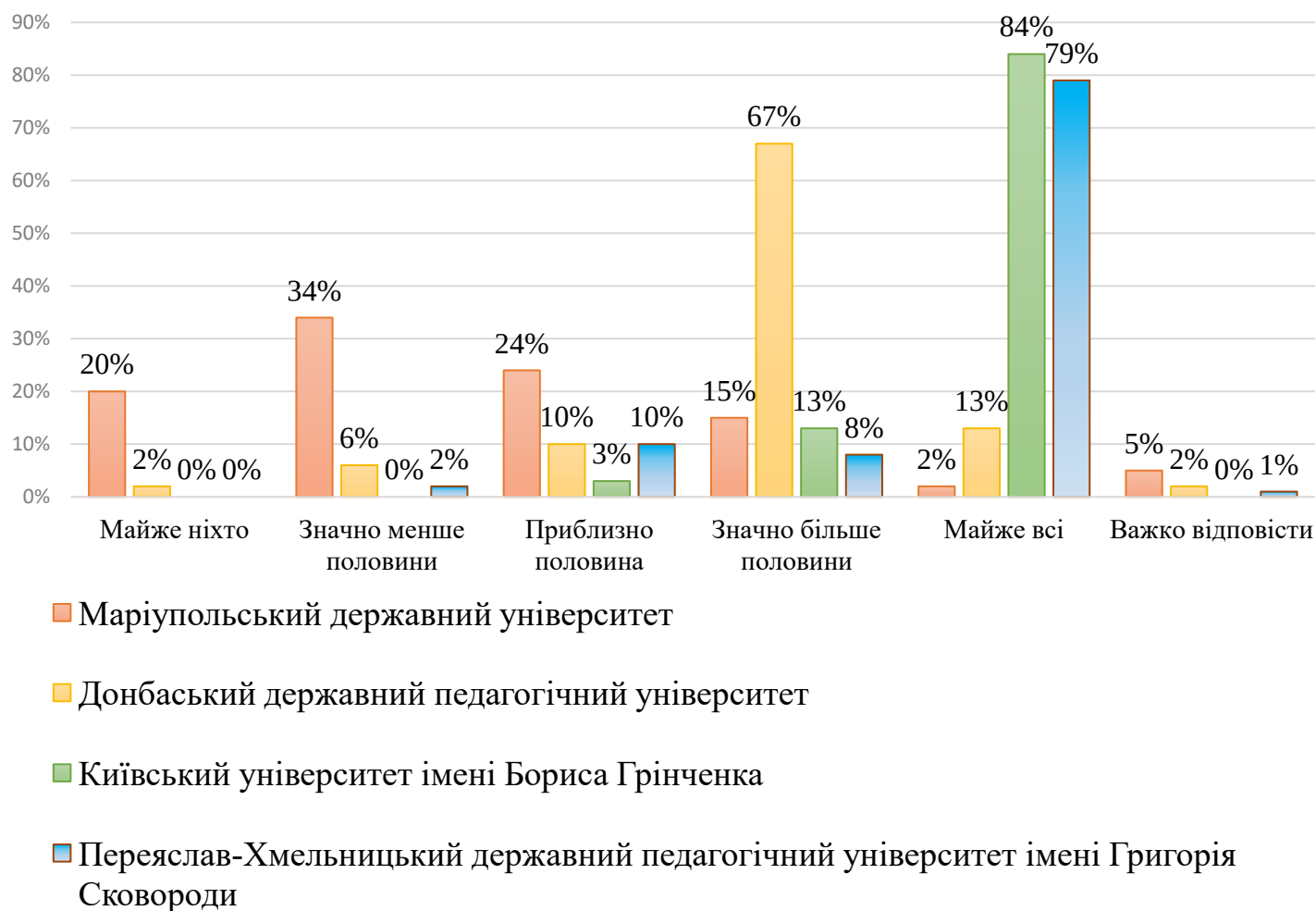
■ Маріупольський державний університет

■ Донбаський державний педагогічний університет

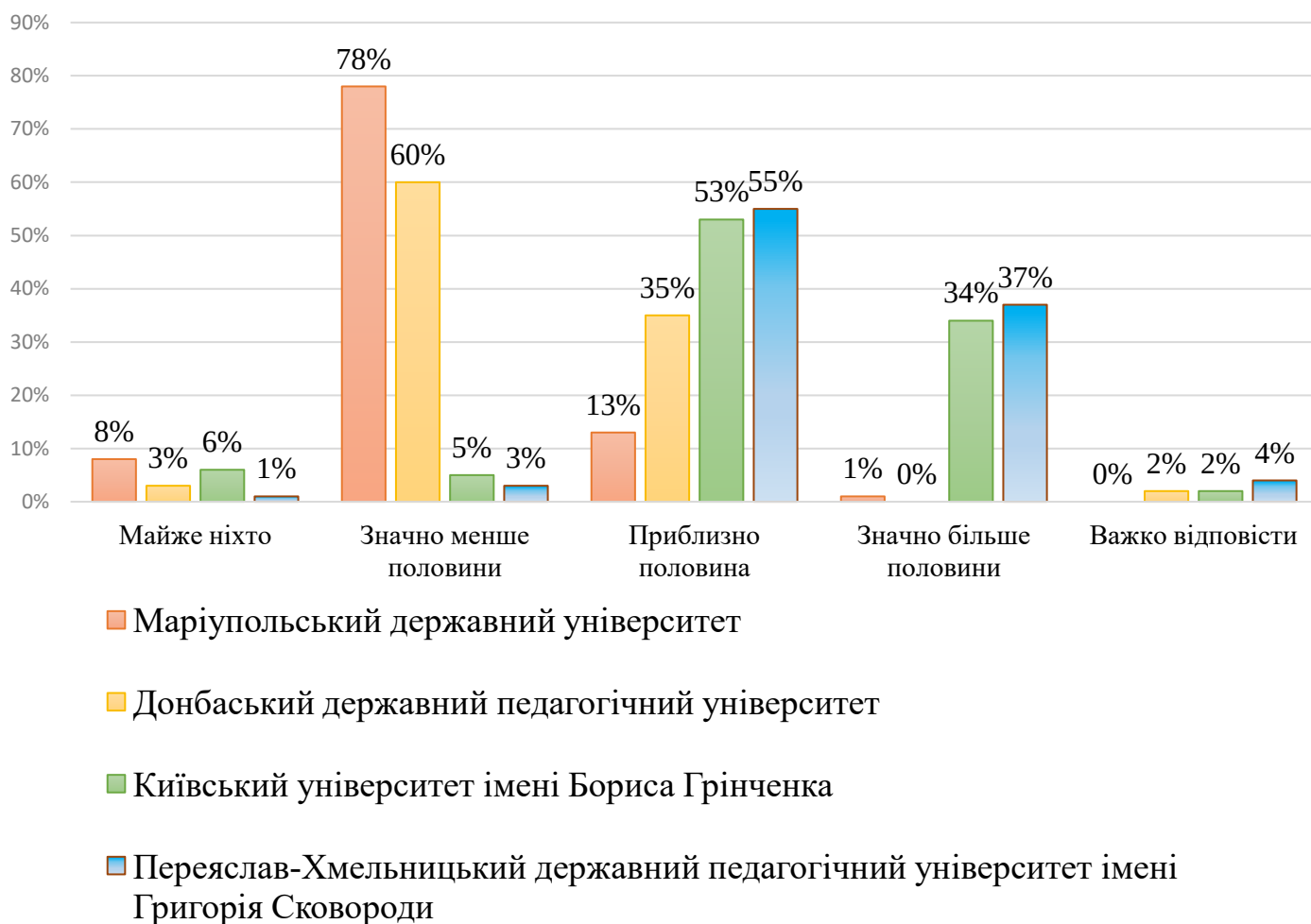
■ Київський університет імені Бориса Грінченка

■ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У населеному пункті, де ви мешкаєте, скільки викладачів на Вашу думку, розмовляє українською мовою у вищих навчальних закладах?

У населеному пункті, де Ви мешкаєте, скільки викладачів на Вашу думку, поза заняттями розмовляє українською мовою у вищих навчальних закладах?

Якою мовою Ви зазвичай звертаєтесь до викладачів?

Якою мовою Вам відповідають викладачі?

Відповіді студентів Київського університету імені Бориса Грінченка

Чи погоджуєтесь Ви з тим, що у робочий час у навчальних закладах з навчанням українською мовою педагогічними працівниками та учнями (студентами) має обов'язково використовуватись українська мова? Відповідь аргументуйте.

23 ответа

Так (3)
Ні, це вибір кожного
Я вважаю, що українська мова має бути не лише "кабінетною", а й загальноповсякденною, не залежно від того, хто її вживає і де.
Погоджуюсь. Поза шкільними (університетськими) стінами викладач вправі спілкуватися зі знайомими, колегами та рідними тією мовою, якою він бажає, проте у освітньому закладі, де навчаються найрізноманітнішої вдачі діти, має бути українська. Тим більше, якщо це університет і здобувати освіту до нього приїхали юнаки та дівчата з усіх куточків країни. Річ у тім, що варто розрізняти особистісне і публічне спілкування. От у публічному спілкуванні всі повинні говорити українською, інакше це буде порушенням і етики, і здорового глузду.
Не обов'язково
Погоджуюся, адже це спонукає до повсякденного вживання української мови на всіх рівнях та надає приклад для інших людей, що говорять іншими мовами
Погоджуюсь.
погоджуюсь адже 1 це державна мова і 2 якщо це заклад з навчанням українською мовою то викладати в ньому, наприклад, російською, що не має такого статусу у цій країні, недоречно навіть

Відповіді студентів Донбаського державного педагогічного університету

Чи погоджуєтесь Ви з тим, що в робочий час в навчальних закладах із навчанням українською мовою педагогічними працівниками та учнями (студентами) має обов'язково використовуватись українська мова? Відповідь аргументуйте.

Українська мова - це ДЕРЖАВНА мова України, мова усіх державних установ, закладів освіти... Отже, й мова професійного спілкування повинна бути українською.

Українська мова - державна мова нашого народу, ознака єдності нації.

Погоджуюся. Викладач має бути прикладом для наслідування для студентів, це допомагатиме студентам у фаховому зростанні (виробляється мовна інтуїція, навіть якщо не пам'ятаєш правило, то людина, яка спілкується українському, буде відчувати, що таких форм нема в українській мові, напр., творення дієприкметників тощо)

Так, погоджуюся. Усе життя розмовляю українською, живу в Україні. Тому хочу, щоб кожен українець усвідомив, що мова у нас одна - українська. А де ж нашим дітям учитись, як не в школі чи вишах, коли в буденному житті звучить лише російська.

Так. Тому що ми навчаємось в Україні, здобуваємо українську освіту. Це наша рідна мова, яку треба вивчати та вдосконалювати впродовж всього життя.

Так, погоджуюсь. Адже ми повинні знати мову, якщо не досконало, то хоча б на відмінно.

Я вважаю, що обов'язково. Бо для того щоб розмовляти рідною мовою необхідна практика

Звичайно, бо повинен бути порядок. Як державна мова українська, так відповідно нею треба розмовляти. Ніхто ж не протестує, коли їде на заробітки в Польщу чи в Росію, чому треба розмоаляти відповідною мовою, а, навпаки, починають цю мову активно вивчати.

Я погоджуюся з тим, що у робочий час у навчальних закладах з навчанням українською мовою має обов'язково використовуватись українська мова, бо це наша державна мова, і тому вона має бути всюди.

Так, я погоджуюсь з цією думкою. Тому що це наша рідна мова, треба її якось розвивати, більше спілкуватися на ній.

Так, звичайно, адже українська мова є державною мовою нашої країни. Тому я вважаю, що кожен громадянин нашої держави повинен вільно володіти рідною мовою.

Так, бо це наша державна мова

Так, українська мова має бути обов'язковою у навчальних закладах. Ми повинні розвивати її та покращувати кожного дня.

Так, я погоджуюсь. Бо українець повинен знати державну мову, поважати її і використовувати. Як і громадяни інших країн, які користуються рідною мовою в держ. установах і повсякденному житті.

Так, тому ще це державна мова

Звісно, бо як ще навчити дітей спілкуватися повсякденно державною мовою.

Чи погоджуєтесь Ви з тим, що в робочий час у навчальних закладах із навчанням українською мовою педагогічними працівниками та учнями (студентами) має обов'язково використовуватись українська мова? Відповідь аргументуйте.

Так, бо це є державна мова і нею потрібно спілкуватися в повсякденному житті. (особливо майбутнім вчителям) Вживання російської мови неприпустимо бо ми живемо в українському суспільстві.

Так, оскільки щоденне вживання української мови покращує знання з цієї мови.

Так, бо українська мова повинна бути не лише мовою навчання, а і мовою спілкування.

Я вважаю, що українська мова має бути не лише "кабінетною", а й загальноживаною, не залежно від того, хто її вживає і де.

Погоджуюся, адже це спонукає до повсякденного вживання української мови на всіх рівнях та надає приклад для інших людей, що говорять іншими мовами

Так, адже лише так освіта буде якісною і лише так можна досягти поширення української мови поза межами навчального закладу

Повністю погоджуюсь. Діти та молодь мають звикати розмовляти українською не лише в навчальних закладах, а й у повсякденному житті.

Чи погоджуєтесь Ви з тим, що в робочий час в навчальних закладах із навчанням українською мовою педагогічними працівниками та учнями (студентами) має обов'язково використовуватись українська мова? Відповідь аргументуйте.

Я вважаю, що пед. працівники/студенти мають право на вільне використання російської мови для легшого розуміння одне одного

я считаю что это не обязательно

Якщо цього вимагає робота, то да, а взагалі людина повинна спілкуватися тією мовою, якою їй зручніше.

Ні. Бо є багато людей, для яких російська мова - рідна. І буду не чесно змушувати їх розмовляти українською.

Нет

ні (5)

Ні, це вибір кожного

Ні, тому що це діалект російської мови.

Нет. Если мне удобно разговаривать на русском. Почему я должна в голове переводить все на украинский, только потом выдавать все преподавателю? Если мне на русский вопрос ответят на украинском - ок.

Ні, головне - вдала комунікація, а не якою мовою вона здійснюється

Не обов'язково